

TEÓRIA KONKRÉTNÉHO VŠEOBECNÉHO

VOJTECH FILKORN, Katedra logiky, FFUK, Bratislava

Dialektická logika učí, že abstraktnej pravdy niet, pravda je vždy konkrétna.

Lenin

FILKORN, V.: The Theory of Concrete General. Filozofia 36, 1981, No. 3, p. 232—257

It is the starting point of the paper that every concept must reflect the unity of the various and the measure of the bounty of variety is the measure of the concreteness of the concept as well. From this viewpoint four kinds of concepts are inquired, namely classificatory, relational, causal and dialectical ones.

The increasing of the degree of the concreteness is shown in the paper, starting from the least concrete, classificatory concepts to the most concrete, dialectical ones.

V našej štúdii (10, s. 249 n) sme sa problému konkrétného všeobecného (pojmu) dotkli len okrajovo. V tejto štúdii si danú problematiku všimneme bližšie, i keď ju vyčerpávajúco nevyriešime.

Kategória všeobecného, ako sa prejavuje a odráža v pojmoch, súdoch, úsudkoch a v zložitejších útvaroch, má v metodológii vied veľmi dôležité, ba podľa niektorých teoretikov, centrálné postavenie. Vieme, že všeobecné pojmy a súdy vyjadrujú podstatu alebo podstatnú stránku, súvis v určitej oblasti alebo v celej realite. Známy je Engelsov názor, že „zákon je forma všeobecnosti v prírode“ (1, s. 199) a že vedecký zákon ako forma všeobecného v poznaní je jeho odrazom. To znamená, že s povahou všeobecného je spätá veľmi dôležitá kategória zákona a zákonitosti a s ňou spojené kategórie podstaty a nevyhnutnosti a ich duálne kategórie javu a náhodnosti.

Cieľom vedeckej práce je hľadať nielen jednotlivé zákony a následne vytvárať a stanovíť im odpovedajúce jednotlivé všeobecné pojmy a súdy vyjadrujúce podstatný súvis, zákonitú stránku reality, ale hľadať celé komplexy zákonov a utvárať systém takýchto pojmov a súdov, ktoré by v podobe hypotéz a teórií odrážali zákonitosť alebo podstatu celej skúmanej oblasti. Takýto systém môžeme chápať aj ako zložený všeobecný pojem, ktorý vyjadruje bohatstvo a podstatnú mnohotvárnosť skúmanej oblasti.

Z uvedeného vyplýva, že s povahou všeobecného sú organicky späté aj ďalšie metodologické kategórie, akými sú hypotéza, teória, vedecký systém a súčasne aj všetky metodologické postupy, ktoré sú nevyhnutné na vytvorenie vedeckej teórie, ako je napr. analýza, abstrakcia, indukcia a pod.

V našich úvahách budeme skúmať len *všeobecné*, ako sa prejavuje v pojmoch, lebo štruktúra pojmu určuje štruktúru súdu (výpovede) a

úsudku (13, §§ 166, 181); tieto posledné sú len podrobným rozvinutím obsahu a štruktúry obsiahnutej v pojme.

Všeobecné, podobne ako ostatné metodologické a logické kategórie, je historickým útvarom; je historicky podmienené, a preto sa jeho forma vyvíja a mení. (1, s. 41) V našej štúdii budeme skúmať štruktúru štyroch druhov pojmov a teda štyroch druhov všeobecného, a to klasifikačné, vzťahové, kauzálne a dialektické všeobecné. Pri tom nebudeme skúmať podrobne celú štruktúru týchto všeobecní, ale predovšetkým tie ich stránky, ktoré sú základom prechodu ku konkrétnemu, prípadne k individuálnemu.

1. *Všeobecné a konkrétne*

Vo všetkých veľkých logických teóriách o pojme (napr. v aristotelovskej, leibnizovskej, heglovskej a marxistickej logike) vzťah všeobecného a konkrétneho tvorí dôležitú časť pojmu. Pojem je jednotou všeobecného a konkrétneho alebo presnejšie, je konkrétnym všeobecným. Prv ako prejdeme k jednotlivým druhom všeobecných pojmov, opíšeme túto jednotu v jej historicky nediferencovanej podobe. *Všeobecnosť* pojmu spočíva v tom, že tento vyjadruje vlastnosť, vzťah, pôsobenie, prípadne vzájomné pôsobenie a protiklady, ktorými sa charakterizuje nie jedna vec, vzťah medzi niekoľkými vecami, prípadne celá jedna situácia, ale ktorými sa charakterizujú, prípadne dávajú do súvisu *všetky* veci, vzťahy, situácie, pôsobenia a protiklady určitej oblasti a či určitého univerza. Šírka všeobecného teda závisí od (prirodzenej) šírky univerza, a preto všeobecné ako také, teda všeobecné nezávislé od vecí a situácií univerza nejestvuje. Poznáme totiž rôzne všeobecná; jedni sa vzťahujú len na samé veci, vzťahy a situácie, druhé sa vzťahujú na celé univerza chápané ako poduniverza širších oblastí a všetky (tieto poduniverza) zjednocujú. V každom prípade pojem svojou všeobecnou stránkou je takou *jednotou* vlastností, vzťahov a pod., ktorou obopína celé univerzum, z hľadiska ktorého je pojem potom všeobecný.

Ak pojmy majú odzrkadľovať realitu,¹ t. j. ak majú byť pravdivé a ak „pravda je vždy konkrétna“ (5, s. 245), tak aj pojmy, i keď musia byť všeobecné, musia byť aj konkrétne.

Konkrétne pojmu spočíva v tom, že „pojem je jednotou rozlíšených určeností, a tým je konkrétnou totalitou.“² Tak predstavy človek, modrý sa nedajú spočiatku nazvať pojmom, ale abstraktne všeobecnými predstavami, ktoré sa stanú pojmi len vtedy, keď sa v nich objaví, že ob-

¹ V pojmovej logike na rozdiel od výpovednej logiky je odlišná situácia. V nej sa celý pojmový aparát konštruuje tak, aby sa ním odrážala primeraná realita.

² Takéto chápanie je u Hegla bežné. „Konkrétne je... jednotou rozdielných určení“. (13, § 82) „Idea v sebe samej je... zásadne konkrétna, lebo je jednotou rozličných určení.“ (15, s. 60); pozri aj (14, V, s. 36). Podľa Marxa „konkrétne je konkrétne preto, lebo je zhrnutím mnohých určení, teda jednotou rozmanitého“. (7, s. 54)

sahujú rozličné stránky v jednote — nakoľko táto jednota v sebe samej určená je sama podstata pojmu... (pri tom) tieto určenosti neostávajú ničím samým pre seba a nemôžu sa realizovať až k samostatnej individualizácii a zájsť za svoju jednotu.“ (17, s. 123) Podľa toho konkrétnosť je organická spätosť určení, ktoré, ak sa od seba oddelia a nakoľko sa oddelia, prechádzajú v abstraktné určenia.

Keby sme túto definíciu pojmu preložili do reči teórie systémov, tak by sme povedali, že *konkrétnosť* pojmu vyplýva z jeho *systémového* charakteru. Systém je charakterizovaný určitým presným (napr. jednoznačným) pospájaním (väzbou), vzťahom alebo vzťahmi všetkých akokoľvek rozličných členov systému. Týmto spätosťami tvoria predmety, stránky, vzťahy, protiklady určitú totalitu. Na ich základe môžeme z existencie jedného predmetu, vlastnosti, vzťahu a pod. „vyvodíť“ (usúdiť na) existenciu iného predmetu, z jednej situácie môžeme predpovedať inú situáciu, z jedného stavu môžeme vypočítavať iný stav a pod. To znamená, že v každom systéme je aj jednota zabezpečujúca všeobecnosť (lebo systémom sa zjednocuje celá množina prvkov, vlastností a pod., slovom univerzum), aj rozličnosť (lebo vo všeobecnosti systém zjednocuje rozličné veci, vlastnosti a pod.), a tak sa systém stáva základom konkrétnosti, v ktorej každá vec zaradená do systému sama ukazuje na inú od nej odlišnú vec atď., t. j. v ktorej každá vec je rôznorodým zrkadlom (každej) inej veci systému. Vieme však, že v ohromnom množstve systémov nachádzame také, ktoré majú minimálnu mieru konkrétnosti a teda maximálnu mieru abstraktnosti hraničiacej až s neviazanosťou a samostatnosťou prvkov, kde prvok slabo alebo skoro nič neodzrkadľuje iné prvky, alebo kde sa prvky len minimálnym počtom stránok zaraďujú do systému. Poznáme však aj systémy, v ktorých jestvuje maximálna miera viazanosti jednotlivých stránok, vlastností, vzťahov a pod.

Tieto systémy musíme chápať aj z historického hľadiska, ako sa v dejinách vedy a logiky postupne objavovali. Z dejín logiky vysvitá, že jednoduchšie logiky poznajú len jednoduchšie formy pojmu, súdu a úsudku s menšou *mierou* konkrétnosti vo všeobecnom a so *slabšou* väzbou medzi všeobecným a konkrétnym a so slabšou väzbou v samom konkrétnom. Táto väzba a jednota nadobúdala v dejinách logiky mnoho tvárí, pohybovala sa od čisto vonkajšej jednoty až k úplne vnútornej jednote. Vo vonkajšej jednote sú prvky odtrhnuté od celku a všeobecné je odtrhnuté od konkrétneho, alebo s ním vnútorne nesúvisí. Tvorenie pojmov s nedostatkom jednoty všeobecného a konkrétneho sa pohybuje až na hranici pojmového, logického a predstavovaného, nepojmového.³ Táto hranica má však historické opodstatnenie a súvisí s relatívne primitívnym charakterom raného poznania prejavujúci sa *partikularizmom*. (8, s. 57 n)

³ Úplná abstraktnosť, ktorej chýba vnútorná rozličnosť, by potom sama netvorila pojmy.

V skorších vývinových štádiách vedy sa nemohli vystihnúť súvislosti medzi jednotlivými oblasťami, ba ani súvislosti vnútri týchto oblastí. Preto sa pojmami vyjadrovali len vymedzené veci, vlastnosti, prípadne aj vzťahy, alebo ako hovorí Hegel, „pevné určenosti“ (13, § 80) a takto vymedzené sa v pojmoch petrifikujú, prípadne sa im pojmovovo udeľuje až samostatná existencia. Tak vznikali samostatné pojmy vône, chuti, farby a pod., t. j. pojmy vymedzených rozdielov, ktoré sa pojmovovo vzájomne vylučujú (vôňa nie je chuť). To znamená, že predikáty ako ružový, voňavý, jednoduchý a pod. sa chápali v ich izolovanosti, v ich abstraktnej všeobecnej podobe ako *pravdivé* určenia (13, § 28), ktoré sa vo svojej určenosti a teda obmedzenosti považujú za čosi pevné, čo netreba prekonať; takéto určenosti, pretože sú navzájom izolované a teda v sebe už hotové, sa môžu predmetom (veciam) len zvonku prikladať, pripisovať (13, § 28) a aj navzájom len vonkajškovo hromadiť. Takýmto hromadením dostávame síce stále väčšiu mieru konkrétnosti, ale táto má v podstate abstraktný a náhodný charakter, lebo nevystihuje vnútornú, zo samej veci vyplývajúcu diferencovanosť, a preto môže zabezpečiť len dodatočnú a teda vonkajšiu jednotu medzi všeobecným a konkrétnym. Je jasné, že konkrétny obraz predmetu tu nedostávame vyvodzovaním jeho bohatstva z jeho vnútra, ale pridávaním predikátov z vonku, na základe čistej skúsenosti. Tieto určenosti sú, podobne ako univerza, z ktorých pochádzajú, na obsah veľmi chudobné, vnútorne nečlenité, úzke a aj v tomto zmysle abstraktné. Ľudstvo však nemôže tento stupeň poznania preskočiť, lebo najprv musíme poznávať jednotlivé vlastnosti a veci a až potom začať skúmať súvislosti medzi nimi, ich jednotu.⁴

Čím sú oblasti, ktoré sa skúmajú, širšie, tým sú aj diferencovanejšie a obsahovo bohatšie. A tým je aj všeobecné ako jednotiaci faktor celej oblasti diferencovanejšie, bohatšie a konkrétnejšie.⁵ Táto diferencovanosť môže dosiahnuť takého stupňa, že súvislosti v nej jestvujúce nadobúdajú až protirečivý charakter, pri čom si diferencovanosť zachováva stále charakter jednoty a teda aj všeobecnosti. (10, s. 245)

Je rozšírená mienka, podľa ktorej metafyzické pojmy sú abstraktné a všetky pojmy, ktoré sú konkrétne, sú dialektické. Takýto názor vyplýva z ahistorického chápania rozvoja logiky; podľa neho jestvuje len aristotelovská subjektovo-predikátová logika, prípadne jej varianty a jej prekonanie — dialektická logika. V skutočnosti aristotelovskú logiku a jej zodpovedajúcu formu pojmov ako na konkrétnosť najchudobnejšiu prekonalí vzťahová a kauzálna logika, v ktorých je miera konkrétnosti neporovnateľne väčšia ako pri subjektovo-predikátovej logike, ale ktoré nie sú dialektické. Už sme uviedli, že konkrétnosť pojmov vyplýva z ich systémového charakteru a že každý systém sa dá charakterizovať aj mierou konkrétnosti a (negatívne), aj mierou abstraktnosti. Dialektické

⁴ Pozri [2, s. 405].

⁵ „Najbohatšie je najkonkrétnejšie.“ [3, s. 249]

systémy a pojmy predpokladajú takú mieru rôznorodosti a konkrétnosti, ktorá, *zachovávajúc jednotu*, umožňuje napätia, protiklady a vzájomné *vylučovania* a v ktorej sa viazanosť s ostatnými predmetmi univerza vzťahuje až na samú individualitu vecí, vlastností a pod. Nedialektické systémy a teda aj nedialektické konkrétne všeobecna obsahujú vnútornú členitosť, prípadne i prechody k zvláštnemu, ale buď *nie* až k individuálnemu alebo nie k celému zvláštnemu a individuálnemu, prípadne obsahujú len podmienené prechody. Dialektické konkrétne všeobecné obsahuje *všetko* bohatstvo a *všetky* prechody k zvláštnemu a jednotlivému (3, s. 113), presnejšie povedané, dialektický pojem obsahuje v sebe návod na postupné získanie všetkého spomínaného bohatstva. To znamená, že dialektický pojem v sebe obsahuje organické rozvíjanie úplného konkrétneho zo seba, presnejšie z tzv. *dialektického abstraktného* stotožňujúceho sa s *bunkou*. Dialektické abstraktné na rozdiel od nedialektického abstraktného obsahuje v sebe, ale len v potenciálnom nerozvinutom tvare, celú rôznorodosť pojmu, a preto sa od nej nikdy neodhliada. To znamená, že rozoznávame dialektické abstraktné, ktoré sa zvnútra rozvíja v dialektické konkrétne a nedialektické abstraktné, ku ktorému sa všetky alebo niektoré určenosti pridávajú zvonku, a tak vzniká nedialektické konkrétne.⁶

2. Klasifikačné všeobecno

Na spomínaných štyroch logikách (štýloch myslenia) budeme teraz sledovať postupne sa zväčšujúcu konkretizáciu pojmov. Začneme klasifikačnými pojmi.

Klasifikačné všeobecné pojmy sú výsledkom porovnávania určitého počtu vecí, ktoré sú z hľadiska určitých tvarov, vlastností, poslania *podobné*. Klasifikačný pojem vyjadruje práve túto podobnosť. Takto sa veci, ktoré sú z určitého hľadiska medzi sebou podobné, vydeľujú od vecí, ktoré nie sú s nimi podobné a tvoria uzavretú oblasť. Podobnými postupmi rozdelíme celú oblasť (univerzum) do medzi sebou cudzích podmnožín, teda do klasifikačných druhov, pričom každú podmnožinu odráža klasifikačný druhový pojem. Hľadanie podobností medzi vecami sa však vytvorením druhových pojmov nekončí. Samotné druhy môžeme považovať za entity chápané v širokom slova zmysle a môžeme ich tiež porovnávať, samozrejme z iných hľadísk, ako sú hľadiská druhových

⁶ Hegel ilustruje dialektické konkrétne všeobecné na gramatike a najmä na logike, ktorá v sebe obsahuje bohatstvo všetkých vied, nakoľko je „záver z dejín poznania sveta“ (3, s. 107) a súčasne vyjadruje všeobecnú stránku všetkých vied a tak „logické sa z hlbokého poznania vied pozdvihuje... nie na abstraktné všeobecné, ale na všeobecné obsahujúce bohatstvo zvláštného... Tak sa logickému dostáva až vtedy pravého ocenenia, keď sa stane výsledkom skúseností vied; potom... sa stáva všeobecnou pravdou, nie ako zvláštne poznanie povedľa inej látky..., ale ako podstata celého tohto ostatného obsahu.“ (14, III, s. 47)

pojmov. To, čo majú druhy podobné, vyjadríme rodovým pojmom. Podobne môžeme postupovať aj pri rodoch a zjednocovať ich do radu, rady do kmeňov a kmene do ríše, ktorá sa kryje s klasifikačným univerzom U_k . Klasifikačný pojem určuje tak presne vymedzené zaradenie individua a_1 v klasifikačnom univerze U_k . Aby toto zaradenie bolo neľubovoľné, ale presné a konkrétne, t. j. aby a_1 malo v U_k presné miesto, musíme a_1 zaradiť medzi ostatné s ním podobné individua a_i ($i = 1, 2, \dots, n$), t. j. musíme ho zaradiť do množiny M_1 individuí tvoriacich druh, charakterizovaný znakom (alebo komplexom znakov) k_1 . No M_1 musíme zaradiť do širšej množiny M_2 individuí tvoriacich rod M_2 charakterizovaný znakmi k_2 atď. až M_{n-1} musíme zaradiť do M ($M = U_k$). Pritom platí vzťah inkúzie

$$M_1 \subset M_2 \subset M_3 \subset \dots \subset M \quad (1.1)$$

(1.1) určuje konkrétnu zaradenosť individua a_1 cez $M_1, M_2, \dots, M_{n-1}$ do ríše U_k . (1.1) má aj inú stránku. Na základe priradenosti zložitej vlastnosti (znaku) k_1 množine M_1 , vlastnosti k_2 množine M_2 atď. môžeme klasifikačný pojem charakterizovať takto:

$$k_n (k_{n-1} (\dots (k_1 (a_1) \dots)) \quad (1.2)$$

Pri tomto postupe zisťujeme, a vyplýva to zo vzťahu inklúzie $M_1 \subset M_2$, že veci, nakoľko patria do jedného druhu, sú si viac podobné ako veci, ktoré patria do jedného rodu, radu, kmeňa atď. Už pri porovnávaní všetkých vecí patriacich do toho istého druhu sme museli odhliadať (klasifikačne abstrahovať) od ich individuálnych vlastností, lebo nimi (pretože sú individuálne) sú si veci navzájom nepodobné. Druhový pojem je teda na znaky chudobnejší, ako by bol *pojem* nejakého individua, keby bol klasifikačne možný. Až *porovnávanie* individuí je základ klasifikácie a teda až výsledok porovnávania a abstrakcie, ktorá ho sprevádza, tvorí obsah a formu klasifikačného pojmu. Keby sme si všímali len jednotlivosti (jednotlivé veci, stránky) a ich individuálne bohatstvo, nemohli by sme nadobudnúť predstavu, prehľad o širších oblastiach a nedostali by sme sa na úroveň všeobecného; pre stromy by sme nevideli les.

Podobná je situácia aj pri tvorbe rodového pojmu na základe porovnávania druhov. Aj tu musíme abstrahovať od znakov, ktoré sú (len) jednotlivým druhom vlastné, špecifické a do rodového pojmu môžeme zahrnúť len znaky, ktoré sú spoločné druhom. Z toho vyplýva, že znaky druhu sú vlastnou podmnožinou znakov jednotlivých vecí a znaky rodu sú vlastnou podmnožinou znakov druhu atď.; inými slovami, čím viac sa oblasť výskumu rozširuje (od jednotlivostí cez druhy, rody až na ríšu), t. j. čím je klasifikačný univerzum výskumov širšie, tým je na znaky chudobnejšie.⁷ A preto hocí sa klasifikačne všeobecnejší pojem vzťahuje

⁷ Ak K_1 je množina znakov (vlastností) patriacich množine $M_1, \dots$, ak K_n je množina znakov patriacich množine $M_n = U_k$, tak platí

$$K_n \subset K_{n-1} \subset \dots \subset K_2 \subset K_1 \quad (1.3)$$

na širšiu a teda aj obsahovo mnohotvárnejšiu, diferencovanejšiu a bohatšiu oblasť, predsa z nej klasifikačne odráža (odzrkadľuje) menej, ako menej všeobecný pojem odráža z užšej oblasti. To znamená, že klasifikačná abstrakcia je ochudobňujúcim metodologickým postupom. No musíme dodať, že toto ochudobňovanie je čiastočne vyvážené tým, že ním získame, i keď jednostranný, predsa však všeobecný obraz o skúmanej oblasti.

Kvôli bližšiemu určeniu povahy klasifikačného všeobecného preskúmanie niektoré jeho stránky, a to najmä odtrhnutosť od jednotlivého a jeho tak systémový, ako aj nesystémový aspekt.

Povedali sme, že klasifikačný pojem je výsledok porovnávania jednotlivých vecí. To znamená, že jednotlivé je síce východiskom tvorenia klasifikačného pojmu, ale pod pojem nespadá. Klasifikačný pojem ako výsledok odhliadania od jednotlivého, t. j. ako vyjadrenie *spoločného* (rovnakého) sa voči invíduám správa úplne indiferentne. Cez klasifikačný pojem sa na invíduu dívame ako na zbavené individuálneho, teda ako na medzi sebou neodlišné, vzájomne rovnocenné a v rámci druhu, rodu atď. nahraditeľné. Veci majú z hľadiska druhu rovnaké postavenie. To, že klasifikačný pojem vyjadruje to, čo sa v invíduách *opakuje*, vytvára rovnaký vzťah k jednotlivým veciam, a preto znemožňuje existenciu zvláštného, každému invíduu vlastného, primeraného vzťahu k všeobecnému. Klasifikačný pojem zjednocuje individuálne veci, no nie preto, že sú individuálne, ale preto, že sú rovnaké. To znamená, že klasifikačné všeobecné nie je vnútorne späté s individuálnym alebo inými slovami, klasifikačné všeobecné zjednocuje síce individuálne veci do spoločného druhu, ale *tým* nevytvára systém medzi vecami. Podstatou systému je určitá (napr. jednoznačná) spätosť medzi vecami $a_1, a_2, \dots, a_n$. Na základe tejto spätosti môžeme z a_i uzatvárať (vypočítať, predpovedať) na a_j , t. j. a_i môže sprostredkovať a_j . Len z toho však, že $a_1, a_2, \dots, a_n$ majú spoločnú vlastnosť k_1 (že teda patria do jedného druhu), že sú napr. jablká, nemôžeme uzatvárať na existenciu $n + 1$ vecí (jablka).⁸ Z nesystémového aspektu klasifikačného pojmu vyplýva, že ak k množine vecí $a_1, a_2, \dots, a_n$ charakterizovaných len ich spoločnou vlastnosťou k_1 pridáme ďalšiu vec a_{n+1} charakterizovanú tiež len vlastnosťou k_1 , tak sa naše poznanie vecí $a_1, \dots, a_n$ ani nerozšíri, ani neprehĺbi. Tým, že k množine červených, ale inak úplne neznámych vecí pridáme ďalšiu červenú vec, predchádzajúce červené veci ostanú rovnako neznáme, ako boli predtým. Spoločná vlastnosť k_1 síce charakterizuje veci (veď je z *nich* abstrahovaná), ale pomocou k_1 sa rôzne a_i nespájajú, t. j. samo k_1 (ale ani k_i) ($i = 1, 2, \dots, n$) nie je systémovým princípom a teda ani princípom jednoty medzi a_i a a_j .

No pretože klasifikačný pojem je pojmom, musí mať aj systémový

⁸ Z uvedeného nevyplýva, že z existencie jedného jablka nemôžeme predpokladať existenciu iného jablka. To však nerobíme klasifikačnými postupmi.

charakter, musí byť v ňom určovanie jedného druhým, teda musí mať aj *sprostredkovaciu* funkciu. Určovanie jedného druhým sa, ako sme videli, netýka vzťahu medzi a_i a a_j , ale vzťahu medzi M_i a M_j . Súvislosti medzi týmito množinami sú charakterizované vlastnosťami vzťahu inklúzie, umožňujúcimi uzatváranie a predpovedanie; veď z toho, že ak platí $M_1 \supset M_2$ a platí $M_2 \subset M_3$, tak platí aj $M_1 \subset M_3$, čo môžeme vyjadriť aj vo forme

$$\begin{array}{cc} M_1 & M_2 \\ M_2 & M_3 \end{array} \quad (1.4)$$

$$M_1 \subset M_3$$

alebo vo forme

$$k_3 (k_2 (k_1 (-))) \quad (1.5)$$

kde znak „-“ označuje všetky tie veci, ktoré sa dajú charakterizovať pomocou k_3 , k_2 , k_1 . Ak $M_1 \subset M_2$ (a vo všeobecnosti $M_i \subset M_j$)⁹ považujeme za súd, výpoveď, v ktorej sa tvrdí, že veci charakterizované vlastnosťou k_1 a patriace do M_1 sú charakterizované aj vlastnosťou k_2 , tak (1.4) môžeme považovať za úsudok. Z toho vidno, že klasifikačný súd a úsudok sú len rozvinutím klasifikačného pojmu, alebo že klasifikačný pojem je implicitným úsudkom a je teda logickou bunkou, z ktorej sa organicky rozvíja klasifikačný súd a klasifikačný úsudok (sylogizmus). Klasifikačný pojem je teda bunkou celej subjektovo predikátovej logiky.

M_2 v (1.4) je stredný člen (terminus medius) a má *sprostredkujúcu* funkciu, lebo spája M_1 a M_3 . Klasifikačný pojem je charakterizovaný *jedným* spôsobom sprostredkovania určeným vlastnosťami vzťahu inklúzie. Toto sprostredkovanie je súčasne vzťahom medzi širším a užším klasifikačným všeobecným a meradlom konkrétnosti klasifikačných pojmov.

Stretávame sa s názorom, že rozdiel medzi formálnou logikou, do ktorej sa zaraďuje aj klasifikačná logika a dialektickou logikou je v tom, že prvá je neobsahová a druhá obsahová. Takýto názor považujeme za nematerialistický. Forma klasifikačného pojmu vyjadrená vetami (1.1) — (1.3) a rozvinutá v sylogizme (1.4) sama je obsahom. Vyjadruje to, čo majú všetky klasifikačné univerza spoločné, teda vyjadruje zaraditeľnosť vecí do stále širších celkov na základe vzťahu podobnosti. Klasifikačné univerza sú však reálne, ako to vidno z biológie, kryštalografie, z vedy o materiáloch, normách a pod., a preto aj im imanentné logické formy sú reálne, obsahové. V. I. Lenin to výstižne komentoval, keď napísal, že „najobyčajnejšie logické figúry... sú najobyčajnejšie vzťahy vecí“. (3, s. 192) To znamená, že rozdiel medzi tzv. formálnou logikou a dialektickou logikou musí byť predovšetkým v rozdieli povahy univerza, ktoré je (a nakoľko je) tou ktorou logikou preskúmateľné. Vieme, že v reálnych univerzách, ktoré klasifikujeme, existujú aj iné súvislosti a sprostredkovania, ktoré sú neklasifikovateľné a im zodpovedajúce lo-

⁹ Napr. mačka je cicavec, t. j. množina mačiek je obsiahnutá v množine cicavcov.

giky musia mimo iného vyjadriť aj základy, predpoklady a hranice klasifikovateľnosti.

Tak sa dostávame k ďalším formám všeobecného.¹⁰

3. Vzťahové všeobecno

Vzťahové všeobecné pojmy sú v porovnaní s klasifikačnými pojmami nekonečne rozmanitejšie.

Klasifikačné pojmy vyjadrovali viac-menej zložité vlastnosti, ktoré sú spoločné viacerým veciam, ale jestvujú vždy len na jednej veci, takže tieto pojmy môžeme stotožniť s predikátmi o jednej premennej, vyjadrujúcimi jednu stránku vecí. Takéto pojmy sú preto nutne *jednostranné*.

Tvorenie vzťahových pojmov vychádza z toho, že svet sa nám predstavuje ako bohatstvo vlastností, určení, vzťahov a že pri jeho primeranom poznaní nesmieme odhliadať od ich rôznorodostí, špecifickostí, ale naopak, musíme hľadať spôsoby, ako túto rôznorodosť zapojiť do širokej konkrétnej jednoty, teda hľadať súvislosti, ktoré presným, napr. jednoznačným spôsobom, ako konkrétne všeobecné spájajú mnohotvárnosť konkrétneho tak, aby pojmy boli obsahovo tým konkrétnejšie, teda obsahovo bohatšie, čím širšie oblasti odrážajú. Takto chápané oblasti budeme nazývať vzťahovým univerzom U_R . Vzťahové pojmy, pretože sú vzťahové, vyjadrujú vždy jednotu viacerých stránok a sú ako predikáty o viacerých premenných *mnohostranné*.

Vzťahovo všeobecné pojmy sa tvoria inými postupmi ako klasifikačné pojmy. Uvedieme niektoré z nich. Majme určitú oblasť, univerzum U_R . Analýzou sa usilujeme odkryť čo najviac *rôznorodých*, klasifikačne nepodobných stránok, momentov, prípadne čo najviac rôznorodých vecí v skúmanom univerze. Tieto stránky označme $A_1, A_2, \dots, A_n$. Pri tom A_i nie je podobná s A_j ($i \neq j$). A_i je napr. intenzita elektrického prúdu a A_2 je jeho odpor. Vo všeobecnosti A_i môže nadobúdať rôzne stavy (hodnoty) $a^i_1, a^i_2, \dots, a^i_n$ (intenzita môže byť väčšia, menšia). To znamená, že medzi $a^i_1, \dots, a^i_n$ môžeme zaviesť určitý „poriadok“ podľa povahy skúmaného univerza a tak A_i identifikovať. Tento poriadok sa môže týkať kvantitatívneho, priestorového, časového alebo iného usporiadania, alebo môže mať ešte všeobecnejší charakter opierajúci sa o jednoznačné postupnosti alebo jednoznačné viacstranné súvislosti. Každú A_i delíme na dve podmnožiny. Na podmnožinu známych hodnôt $A_z = \{a_1, \dots, a_k\}$ a na podmnožinu doteraz neznámych (nevypočítaných alebo nenameraných) hodnôt $A_x = \{a_{k+1}, \dots, a_n\}$. Je jasné, že pri tvorbe vzťahových pojmov

¹⁰ Marx primerane hodnotí význam klasifikačných pojmov, keď hovorí, že „výroba vôbec je ... rozumná abstrakcia, pokiaľ ... fixuje spoločné, a tak nám ušetrí opakovanie. No toto *všeobecné* čiže to spoločné, čo sa vyčlenilo porovnávaním, je samo niečo bohaté členité ... no potom musí to, v čom spočíva ich (t. j. výrob) vývoj, vyniknúť ako niečo odlišné od toho ... spoločného ... a nesmie sa prehliadnuť ich podstatná odlišnosť.“ [7, s. 40]

vychádzame z A_z . Majme A_z^i a A_z^j . Ak medzi ich prvkami nájdeme jednoznačné súvislosti, t. j. ak každému prvku z A_z^i vieme priradiť jeden (presne vymedzený) prvok z A_z^j , teda ak platí $A_z^j = f(A_z^i)$, tak A_z^j dávame do vnútornej súvislosti s A_z^i a túto súvislosť vyjadríme vzťahovým pojmom. To znamená, že keď poznáme konkrétnu hodnotu A_z^i a poznáme f , môžeme z toho určiť konkrétnu hodnotu A_z^j . Potom f „usporaduje“ $\{a_1^i, \dots, a_n^i\}$ a $\{a_1^j, \dots, a_n^j\}$ a vytvára tak medzi nimi systém a tým určuje aj formu sprostredkovania. To, čo sme uviedli o A_z^i a A_z^j , môžeme rozšíriť na $A_z^i, A_z^j, \dots, A_z^m$ a tak dostať ešte konkrétnejší vzťahový pojem $A_z^j = f(A_z^i, \dots, A_z^m)$, platný v primeranom vzťahovom univerze.

Pomocou indukcie sprevádzanej kontrolnými pozorovaniami a experimentami rozširujeme poznanie aj na A_x^j v presvedčení, že aj medzi A_x^j a A_x^i bude platiť taká istá súvislosť ako medzi A_z^j a A_z^i , t. j., že svet sa bude v nepoznanej časti správať rovnako, ako sa správal v poznanej časti nášho univerza. Toto presvedčenie vyplýva z predstavy, že svet je zákonitý a že delenie univerza na oblasti A_z a A_x sa dotýka nášho poznania, ale nie samého sveta.

Z našich doterajších úvah vyplýva, že pri vzťahových pojmoch máme predvídanie, sprostredkovanie alebo určovanie dvojakeho druhu. A_z^j určuje A_z^i a $A_z^j = f(A_z^i)$ hypoteticky určuje $A_x^j = f(A_x^i)$. Každý vzťahový pojem je z gnozeologickej stránky jednotou týchto dvoch určení.

Aby naše úvahy nezostali abstraktnými, uvedieme niekoľko príkladov tvorby vzťahových pojmov. Začneme veľmi jednoduchým príkladom z aritmetiky. Majme jednoduchý systém

$$S = \langle M; 0; + 1 \rangle \quad (2.1),$$

ktorý vyjadruje číselný rad celých kladných čísel. Vieme, že systém nikdy sám o sebe nejestvuje. Vždy existuje len systém v nejakej oblasti M , t. j. systém medzi prvkami, členmi oblasti, univerza. Obľasť M môžeme chápať ako hotovú a vtedy hľadáme usporiadanie jej prvkov, alebo obľasť M môžeme tvoriť, vychádzajúc z nejakého základu a_1 a hľadať jednoznačné súvislosti medzi a_1 a tým, čo je od a_1 závislé. M v (2.1) nechápeme ako hotovú množinu celých kladných čísel, ale ju konštruujeme, vychádzajúc zo základu, ktorý je v (2.1) nula 0. Z nuly na základe jednoznačného vzťahu „+ 1“ t. j. zo vzťahu medzi číslom a_1 a číslom, ktoré vzniklo tým, že k a_1 pridáme jednotku, môžeme postupne dostať všetky čísla

$$0 + 1 = 1$$

$$1 + 1 = 2$$

$$2 + 1 = 3$$

:

teda všeobecne $f(a) = a + 1$. Ak totiž nula patrí do množiny M , tak aj výsledok operácie $0 + 1$, teda 1 patrí do M ; ak 1 patrí do M , tak aj výsledok operácie $1 + 1$, teda 2 patrí do M atď. $+1$ v (2.1) nepredstavuje len jednoznačnú súvislosť, ale aj zákon postupu charakterizujúci systém S . S v (2.1) vyjadruje *všeobecný* vzťahový pojem celého kladného čísla,

lebo sa vzťahuje na nekonečne mnoho kladných celých čísel, charakterizujúc ich *jednotným* spôsobom. Tento vzťahový pojem je však aj *konkrétny*, lebo systém S určuje pre každé číslo spôsob jeho vzniku, určuje jeho presné miesto, zaradenie v nekonečnom rade, jeho predchodcu a nasledovníka. Môžeme povedať, že každé číslo si v tomto „všeobecnom“ rade zachováva svoju *individualitu*, pričom *všeobecnosť* celého kladného čísla spočíva *nie* vo vyzdvihnutí toho, čo celé kladné čísla majú *spoločné* (podobné), ale v *zapojení* nekonečného množstva čísel podľa presne vymedzeného vzťahu (vzťahov), pravidla (pravidiel) do nim určenej jednoty.

Na druhom príklade z biológie, na zube zvieraťa ukážeme spôsoby tvorenia vzťahového pojmu „zub“ a rozdielnosť medzi klasifikačným a vzťahovým spôsobom myslenia a prístupom k veciam. Zub klasifikačne chápeme z hľadiska jeho podobnosti s inými zubmi a podľa toho daný zub zaradíme napr. medzi trháky a tým sa uspokojíme. Preto z faktu, že existuje zviera, ktoré má trháky, nemôžeme na základe klasifikačného pojmu zuba uzatvárať, že zviera, ktoré pred nami beží, má trháky. Vzťahovo sa na zub dívame celkom iným spôsobom. Zuby síce triedime, ale sa tým neuspokojíme. Na zuby sa nedívame izolovane len ako na zuby, ale ako na *časť* tela a teda ich chápeme v ich súvislostiach s ostatnými časťami tela a v súvislosti s úlohami, ktoré majú plniť. To znamená, že sa na zub dívame ako na hodnotu a_1 závisle alebo nezávisle premennej A_2 . Preto zub vzťahovo pochopíme, keď nájdeme spôsob alebo spôsoby jednoznačných súvislostí s ostatnými časťami tela. Na základe tohto, v skutočnosti veľmi zložitého, funkčného vzťahu môžeme vytvoriť takúto schematickú refaz. Mäsitá potrava — primeraný typ zubov (trháky) — malý žalúdok — krátke črevá — štíhle telo — aerodynamický tvar celého tela, ktorý charakterizuje mäsožravcov.¹¹ To znamená, že zub A_2 môžeme považovať za funkciu potravy A_1 , žalúdok A_3 za funkciu zubov A_2 (alebo aj potravy) atď. Dostaneme tak rad

$$A_2 = f_1(A_1)$$

$$A_3 = f_2(A_2) \quad \text{alebo} \quad A_3 = f_2(A_1)$$

$$A_4 = f_3(A_3) \quad \text{alebo} \quad A_4 = f_3(A_1)$$

:

$$A_n = f_{n-1}(A_{n-1}).$$

Na základe tohto radu z A_1 môžeme dôjsť k A_n ; to znamená, že vždy jestvuje taká f , že platí $A_n = f(A_1)$ alebo $A_n = f(A_{n-1})$. Na základe týchto súvislostí môžeme pomocou jednej časti tela (napr. nohy) rekonštruovať celé zviera a spôsob jeho života.¹² Funkčné súvislosti medzi jednotlivými časťami zvieraťa (a podobne to platí aj o rastlinách) vyjadrujú jeho vzťahovú podstatu a či zákon alebo lepšie povedané *systém* medzi *jednotlivými* časťami. Podľa takéhoto chápania zub nie je totožný so sebou.

¹¹ Podobnú refaz by sme mohli uviesť aj u bylinožravcov.

¹² To znamená, že konkrétnosť takéhoto pojmu je veľká.

Totožnosť môžeme vzťahovať len na celé zviera. Potom však nehovoríme o klasifikačnej, ale o vzťahovej totožnosti vzťahujúcej sa na systém ako celok.

V každom vzťahovom pojme rozoznávame dva druhy všeobecného. Funkčné (vzťahové) všeobecné spájajúce (v princípe nekonečné) množstvo klasifikačne neporovnateľných častí¹³ sa realizuje už v jednotlivých indivíduách. No pretože jestvuje, alebo môže jestvovať viac indivíduí, ktorých časti majú rovnaké funkčné súvislosti, vzťahový pojem sa rovnakým spôsobom vzťahuje na tieto indivídua, a preto má aj *klasifikačnú stránku*. Na zviera sa dívame vzťahovo, ale na zvieratá sa dívame aj z hľadiska druhu, rodu atď., pričom samozrejme to, čo má druh spoločné zo vzťahového hľadiska, nie sú vlastnosti, ale vzťahové súvislosti a to nám umožňuje aj v rámci druhu rozlišovať odlišnosti, napr. pokiaľ ide o veľkosť jedincov a pod.; veď A_1 a A_2 v $A_2 = f(A_1)$ môžu nadobudnúť v rámci určitých hraníc rôzne hodnoty. To znamená, že pri vzťahovom zovšeobecňovaní neodhliadame od špecifických, prípadne individuálnych znakov, ale ich chápeme ako individuálne hodnoty a nahradíme ich závislými alebo nezávislými premennými *pospájanými* jednoznačnými súvislosťami. Potom, vychádzajúc z niekoľkých individuálne prijatých hodnôt, môžeme určiť ostatné individuálne hodnoty premennej. Premenná teda klasifikačne neabstrahuje od individuálnych hodnôt, ale ako premenná funkcie ich v sebe koncentruje a reprezentuje, lebo poznaním funkcie a vzťahového univerza sa pozná aj *cesta ako určiť* všetky individuálne hodnoty.

Podobná je aj situácia, keď sa od všeobecnejšieho prechádza k menej všeobecnému. Vo vzťahovom pojme kuželosečky sú obsiahnuté všetky jej jednotlivé prípady (možnosti), lebo vieme, že dosadením určitých hodnôt za premenné v rovnici kuželosečky dostaneme určité konkrétne kuželosečky (kružnicu, elipsu atď.), t. j. poznáme spôsob, akým sa od všeobecnej kuželosečky dostaneme k menej všeobecnej kružnici, elipse, čiže poznáme prirodzenú súvislosť medzi kružnicou, elipsou a ďalšími kuželosečkami. To znamená, že pojmový obsah všeobecnejšej kuželosečky je omnoho bohatší a teda konkrétnejší ako pojmový obsah kružnice. Širšia všeobecnosť je určená dĺžkou spomínanej prirodzenej súvislosti (radu) medzi jednotlivými kuželosečkami.

Podobnú štruktúru majú aj chemické pojmy. Tak napr. všeobecný pojem alkanov, (metan, etán atď.) $C_n H_{2n+2}$ je neporovnateľne bohatší ako napr. vzorec $C_2 H_6$, lebo sama štruktúra pojmu určuje spôsob prechodu od jedného alkanu k druhému a tým ich všetky v ich konkrétnosti obsahuje. Môžeme povedať, že spätosť vecí, stránok a pod. vedie vždy k nejakému radu alebo sieti, v ktorej sa vec, stránka nachádza a ktorá (sieť) vec, stránku obohacuje. Čím je rad dlhší a sieť širšia, tým je jemu zodpovedajúci vzťahový pojem bohatší a konkrétnejší. Bohatstvo vzťa-

¹³ Z klasifikačného hľadiska môžeme ťažko porovnávať zub so žalúdkom.

hových pojmov teda nedostávame pridávaním znakov zvonku, ale vnútorným rozvíjaním samotného obsahu umožneného tým, že tento obsah má funkčnú štruktúru, na základe ktorej sa dajú určovať, vypočítavať ďalšie jednotlivosti obsahu pojmu.

Videli sme, že niektoré vzťahové pojmy sa dotýkajú až jednotlivostí, že siahajú až k individuálnym veciam, znakom, prvkom a pod. No toto určenie individuálneho všeobecným je zo vzťahového hľadiska len *relatívne*, teda podmienené. Určitá počiatočná individualizácia je daná už určením spôsobov postupnosti hodnôt premennej,¹⁴ pričom toto určenie patrí *viac* do oblasti (etapy) tvorenia pojmov ako do ich štruktúry. Potom ak sa stanoví prvá hodnota (alebo niekoľko hodnôt) nezávisle a závisle premennej tak, aby sa mohlo dôjsť k určeniu funkcie, potom už zo samotného tohto *základu* (z bázy) odvodíme ostatné hodnoty premennej. Zo vzťahového hľadiska však tento základ musíme brať ako *danosť*, ktorú vzťahovým spôsobom nevieme vysvetliť.¹⁵ Túto relatívnosť vidíme najlepšie v newtonovskom vzťahovom skúmaní pohybu, pri ktorom ako principiálne nezávisle premenná vystupuje čas. Čas so svojou presne vymedzenou individualitou momentov sa ako danosť predpokladá a nijako sa nedá odvodiť; pohyb sa tu vyjadruje nie ako on sám v sebe existuje, ale ako sa *vzťahuje* na iný pohyb (na tok času).

Doterajšie vzťahové pojmy boli „jednourovňové“. To znamená, že vyjadrovali súvislosti medzi hodnotami veličín ležiacich na rovnakej ontologickej alebo gnozeologickej úrovni (rovine). Preto ak hodnoty nezávisle premennej odrážali veci, stránky javovej roviny, tak aj hodnoty závisle premennej musia odrážať veci a stránky tej istej roviny. Konkrétnosť vzťahových pojmov podstatne stúpne, ak sa na ich tvorenie bude aplikovať duálna dvojpólová dialektická kategória javu a podstaty a ešte viac stúpne, ak sa na ich tvorbu bude aplikovať *n*-pólová Leninova kategória „jav, podstata prvého radu, podstata druhého radu, ... podstata *n*-tého radu“ (3, s. 265), kde *n* je v skutočnosti nie konečné, ale kde pre naše metodologické potreby, no najmä možnosti *n* musí byť vždy konečné. V takýchto *n* úrovňových pojmoch sa odráža nielen konkrétnosť každej roviny, ale aj konkrétnosť vzťahov medzi jednotlivými rovinami. Preto pri týchto pojmoch rozoznávame funkcie dvojakého druhu. Prvá skupina funkcií vyjadruje súvislosti v jednej rovine a druhý druh funkcií odráža súvislosti medzi rôznymi rovinami. Ak $A_1^1, \dots, A_n^1$ sú závisle a nezávisle premenné v prvej rovine, $A_1^2, \dots, A_n^2$ sú závisle a nezávisle premenné v druhej rovine,

$A_1^n, \dots, A_n^n$ sú závisle a nezávisle premenné v *n*-tej rovine,

¹⁴ Hodnoty premennej môžeme usporiadať napr. podľa vzťahu „väčší“ alebo podľa časového, prípadne iného zaradenia. Už v tomto zaradení (postupnosti) je obsiahnutá relatívna individualizácia hodnôt premennej.

¹⁵ Vo vete (2.1) takou danosťou bola nula.

tak medzi A_i^1 a A_i^2 , t. j. medzi prvou a druhou rovinou jestvuje súvislosť, o ktorej sa nazdávame, že je jednoznačná a označíme ju F_1 . Medzi n -tou rovinou a $n-1$ rovinou ($n = 2, 3, \dots$) bude súvislosť F_{n-1} . Je samozrejmé, že ak medzi prvou a druhou rovinou je jednoznačný súvis F_1 a taký je aj medzi $n-1$ a n -tou rovinou, potom jednoznačný súvis F bude aj medzi prvou a n -tou rovinou. Takto zovšeobecnený vzťahový pojem bude mať tvar

$$A_i^n = F^+ (A_i^{n-1}, \dots, A_i^1) \quad (2.2)$$

alebo aj tvar vyjadrujúci súvislosť medzi prvou rovinou a ostatnými rovinami

$$A_i^1 = F^- (A_i^2, \dots, A_i^n) \quad (2.3)$$

Funkcie F^+ určujúce súvislosť medzi hlbšími a plytšími rovinami a funkcie F^- určujúce súvislosti medzi plytšími a hlbšími rovinami sa v konkrétnej metodológii často vyjadrujú pomocou korešpondenčných pravidiel.

Z toho, čo sme povedali, však nevyplýva tvrdenie, že takto chápaná vzťahová konkrétnosť sa stotožňuje s dialektickou konkrétnosťou. Vzťahová konkrétnosť vyjadruje len dané (a v tomto ohľade statické) súvislosti medzi rovinami, t. j. vzťahový pojem odráža len statický štruktúrny obraz n -rovín vecí, oblasti, ale neodráža podmieňovanie medzi rovinami a najmä prechody medzi nimi.

4. Kauzálna všeobecno

Pokiaľ ide o kauzálné pojmy, treba odstrániť hneď na začiatku nedorozumenie o ich autenticite. Mnohí považujú kauzálné pojmy a teda aj kauzálnu všeobecnosť za zvláštne prípady vzťahových pojmov. V skutočnosti kauzálné pojmy obsahujú ako svoj moment aj vzťahové pojmy, veď sám pojem príčiny alebo účinku je vzťahový; no okrem toho obsahujú aj úplne nové momenty, ktoré v krátkosti uvedieme.

Vzťahové pojmy boli, ako sme videli, k pohybu v podstate neutrálne. Kauzálné pojmy vyjadrujú podmienky, faktory zmeny a tým aj pohybu, t. j. kauzálné pojmy musia vyjadrovať aj samo vnútro pohybu. Preto čas je vnútornou zložkou samotného kauzálného pojmu, a preto kauzálna logika je časovou (temporálnou) logikou¹⁶ a každý kauzálny pojem má aj historickú dimenziu. Vzťahové pojmy boli v podstate neutrálne aj k *existencii* (z niečoho bytie). To znamená, že pri týchto pojmoch existencia nehrala úlohu, čiže, ako sa mnohí vyjadrujú, existencia nie je predikát. Preto medzi sto možnými a sto skutočnými toliarmi nie je nijaký rozdiel, pokiaľ ide o ich obsah. Podľa vzťahovej logiky do obsahu existencie vstu-

¹⁶ O časovej logike, v ktorej čas sa stáva nielen fyzikálnou, ale aj logickou kategóriou, jestvuje v poslednom čase množstvo literatúry. Pozri napr. N. Rescher, A. Urquhart, *Temporal Logic*, Wien 1971.

puje to a len to, čo je obsiahnuté v možnosti. Podľa kauzálnej logiky „ak sú prítomné všetky podmienky (príčiny) veci, tak (vec) vstupuje do existencie“. [14, IV, s. 116]; presnejšie môžeme povedať, že ak sú dané *všetky* príčiny, veci musia začať existovať. Preto v pojme existujúcej veci je obsahovo viac obsiahnuté ako v pojme možnej veci. Existencia v kauzálnej logike nie je ani danosťou, ani „logickou nadstavbou“ (pridaním) možných vecí, ale je dôsledok úplnosti podmienok. Medzi nejestvujúcou, ale možnou vecou a medzi jestvujúcou (teda samozrejme aj možnou) vecou je taký rozdiel ako medzi neúplnosťou a úplnosťou podmienok, pričom tento rozdiel je na pojmovej úrovni a je teda logicky vystihnuteľný, samozrejme, že nie ako jednoduchý subjektovo predikátový alebo vzťahový predikát „je“, ale ako kauzálny predikát „ex-istuje“, ktorým sa vec umiestňuje do skutočného sveta a jeho *podmienok*. Preto z hľadiska kauzálnej logiky sto možných toliarov sa obsahovo líši od sto skutočných toliarov.¹⁷

S kauzálnou logikou a kauzálnym všeobecným je spätá aj samostatná (vedecká) metóda a to experimentálna metóda, ktorá je nástrojom hľadania a určovania plnosti podmienok, t. j. určovania okolností, za ktorých veci začínajú, prípadne prestávajú existovať. Preto experimentálna metóda je nástrojom určovania všeobecného kauzálneho kvantifikátora, vymedzujúceho význam výrazu „všetky podmienky“, „všetky príčiny“ a význam výrazu „nie všetky príčiny“ (teda len niektoré alebo ani jedna). V tomto zmysle experimentálna metóda je autentická súčasť budovania kauzálnej logiky a kauzálneho pojmu.

Z hľadiska vzťahu konkrétnosti a všeobecnosti môžeme povedať, že kauzálnne všeobecné je neporovnateľne konkrétnejšie ako vzťahové všeobecné, lebo konkrétnosť sa tu rozširuje až do roviny existujúceho; táto rovina je vždy nevyhnutne spätá s individuálnosťou.

Ukážeme na jeden ďalší rozdiel medzi vzťahovým a kauzálnym všeobecným. Vzťahové všeobecné je v podstate vždy do seba uzavretým vzťahom alebo systémom. Takým vzťahovým všeobecným, ako sme videli, môže byť každé zviera, ktorého pojem funkčne zjednocuje všetky časti zvieraťa ako *jednotu* mnohého. Z existencie vzťahovo chápaného zvieraťa však nevyplýva existencia iného vzťahovo chápaného zvieraťa. To je nakoniec samozrejmé, lebo existencia nie je kategória vzťahovej logiky. Keď máme viac vzťahovo chápaných zvierat, môžeme hľadať ich klasifikačné všeobecno ako *jedno* v mnohom. Pri kauzálnom vzťahu nikdy nemôžeme hovoriť o jeho uzavretosti. Kauzálny vzťah z hľadiska kauzálnej logiky sa nikdy nesmie uzavrieť a ako uzavretý chápať; tento vzťah je vždy len *bunkou*, ohnivkom kauzálneho radu otvoreného, aj pokiaľ ide o minulosť a aj o budúcnosť podľa zásady, že príčina je len

¹⁷ Keď Kant hovorí o nemožnosti ontologického dôkazu, tak uvádza, že „sto skutočných toliarov neobsahuje nič viac ako sto možných toliarov (lebo), keď myslím o veci pomocou akýchkoľvek a akéhokoľvek množstva predikátov, tak tým, že ešte pridám: táto vec je, k veci ani najmenej nepridám“. [11, s. 481]

natoľko príčinou, nakoľko má účinok a účinok je len natoľko účinkom, nakoľko má príčinu a podľa zásady kauzálnej logiky, že každá existujúca vec je aj účinkom aj príčinou. Podľa týchto zásad každé zviera je elementom kauzálneho radu a z tohto hľadiska je príčinou existencie ďalších zvierat. Z povahy kauzálneho radu, v ktorom sa prvky vždy vynorujú do existencie, vyplýva, že v ňom z existencie jedného zvieraťa alebo všeobecnejšie z jedného systému môžeme usudzovať na existenciu iného zvieraťa, iného systému, t. j. jedno z druhého „geneticky“ vyvodíť.

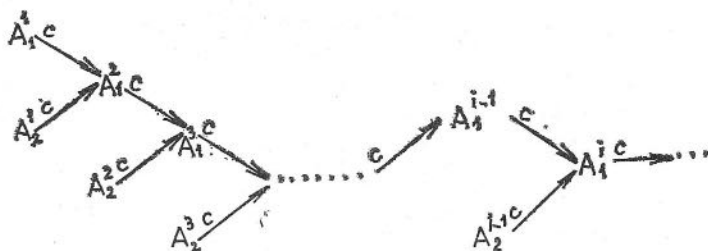
Kauzálny pojem vyjadruje štruktúru kauzálneho radu; všeobecnosť kauzálneho pojmu je preto určená dĺžkou kauzálneho radu a konkrétnosť tohto pojmu je určená množstvom čiastočných príčin nevyhnutných pre vznik člena kauzálneho radu. Z tohto hľadiska kauzálna najmenej konkrétny pojem bude tam, kde sa príčina chápe nediferencovane, t. j. ktorý odráža kauzálny rad, kde jedna príčina spôsobuje jeden účinok. Takýto rad bude mať nasledujúcu formu

$$\dots \xrightarrow{c} A_1 \xrightarrow{c} A_2 \xrightarrow{c} A_3 \xrightarrow{c} \dots \xrightarrow{c} A_i \xrightarrow{c} \dots \quad (3.1)$$

kde A_1 je účinok predchádzajúcej príčiny a príčinou nasledujúceho účinku A_2 , ktorý sa stane príčinou účinku A_3 atď. (3.1) vyjadruje všeobecnosť, lebo sa vzťahuje na celý rad, teda na A_i ($i = 1, 2, \dots, n$), no vyjadruje aj konkrétnosť, lebo v definícii A_i je obsiahnuté A_1 až A_{i-1} a A_{i+1} až A_n s celou ich vzťahovou štruktúrou a časovou následnosťou, pričom všetky A_i ($i = 1, 2, \dots, n$) sú pospájané nevyhnutným vzťahom $\xrightarrow{c}$ vyjadrujúcim nielen základ pravidiel kauzálnej dedukcie, ale aj spôsoby a možnosti sprostredkovania. Z hľadiska kauzálneho všeobecná a kauzálneho spôsobu myslenia nič, čo vzniká a zaniká, nemožno považovať len za dané, ale aj za nevyhnutne *sprostredkované*, v našom prípade za zapríčinené.

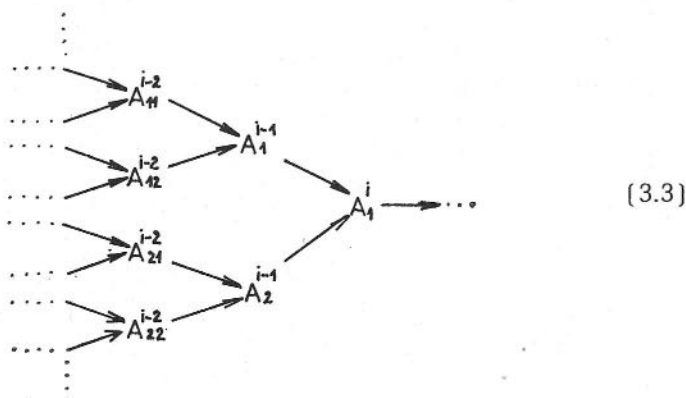
Neúmerne komplikovanejší, ale aj konkrétnejší je rad, v ktorom každý účinok má dve príčiny.

(3.2)

(3.2) je tiež len zjednodušením reálnych situácií, lebo aj príčina A_2^2 , kto-

rá je nevyhnutná pre vznik A^3_1 , má dve príčiny, ktoré sa už v rade {3.2} neuvádzajú. Komplikovanosť radu naznačíme v {3.3}

Pri {3.3} je primeranejšie hovoriť o *kauzálnom poli* ako o kauzálnom rade. Ešte zložitejšie sú rady, ktoré vyjadrujú situácie, kde tri, štyri. . . n príčin je nevyhnutných pre vznik účinku a kde účinok je len jednou z n príčin spôsobujúcich ďalší účinok atď.

Každý kauzálny pojem obsahuje ako svoje vlastné momenty tri druhy všeobecná. Prvé je kauzálne všeobecné „realizované“ kauzálnym radom alebo polom obsahujúcim v sebe aj *dejiny* radu alebo poľa. Kauzálne všeobecné je jednotou, putom medzi individuálnymi návazne sa zapríčiňujúcimi udalosťami, vecami a pod. Druhé je vzťahové všeobecné vyjadrujúce len vzťahovú štruktúru kauzálného radu a teda odhliadajúce od časovej a zmenovej zložky; toto všeobecné spočíva v tom, že každý člen kauzálného radu a poľa sa môže, ba musí chápať aj vzťahovo (funkčne), pričom kauzálne všeobecno určuje konkrétnu tvárnosť, povahu člena radu, teda konkrétnu formu vzťahového všeobecná. Vzťahové všeobecno sa vo vzťahovej logike dalo chápať aj ako danosť; v kauzálnnej logike je forma vzťahového všeobecná zdôvodnená (*sprostredkovaná*, ugruntovaná) povahou a množstvom príčin. Tretie je klasifikačné všeobecno, ktoré sa však v kauzálnnej logike vzťahuje na historické, časové útvary — na kauzálne rady a polia ako na celky. Klasifikačný moment kauzálného radu alebo poľa vyjadruje to, čo majú alebo môžu mať kauzálne rady a polia *spoločné*. Tak pojmy vyjadrujúce rady jedna príčina — jeden účinok, dve príčiny — jeden účinok, . . . n príčin — jeden účinok sú v podstate klasifikačné. No najhlbšia súvislosť medzi kauzálnym a klasifikačným všeobecným spočíva v tom, že klasifikačné všeobecno (napr. zvieracie druhy) sú nutným dôsledkom určitej štruktúry kauzálného radu alebo poľa, vyplývajúcej zo zásady, podľa ktorej *rovnaké* príčiny majú *rovnaké* účinky a podľa ktorej v účinku je len to, čo bolo v príčine. Takéto chápanie rovnosti príčiny a účinku vedie k uniform-

nému radu stotožňujúceho sa so živočíšnym druhom. Preto existencia druhov sa dá hlbšie zdôvodniť len kauzálné.¹⁸

Nakoniec musíme pripomenúť, že aj kauzálne konkrétne je poznačené mierou abstraktnosti vyplývajúcou z toho, že príčinný vzťah, „príčina a následok sú... len momenty svetovej vzájomnej závislosti, súvislosti (univerzálnej), vzájomného zrefazenia udalostí, len ohnivé reťaze vývoja hmoty“ (3, s. 173) a že preto „kauzalita vyjadruje všestrannosť a všetko obsahujúci ráz svetovej súvislosti len jednostranne, úryvkovito a neúplne“. (3, s. 173) Vyplýva to okrem iného aj z toho, že kauzalita vyjadruje len jednosmernú (od príčiny k účinku postupujúcu) dynamiku a len uniformnú dynamiku, pri ktorej účinok nemôže byť väčší ako príčina, pretože je len jej prejavom. (14, IV, s. 230) Z tohoto vyplýva, že kauzálnou štruktúrou sa nedá zdôvodniť dĺžka kauzálneho radu (teda určenie hodnoty n v [3.1]), ale ani okolnosti vzniku a zániku celého radu, t. j. súvislosti medzi kauzálnym radom a tým, čo ho predchádzalo a čo po ňom nasledovalo. Kauzálne sa dá vyjadriť historickosť v samom kauzálnom rade, ale nedá sa vyjadriť historickosť samého kauzálneho radu alebo poľa.¹⁹ To znamená, že z hľadiska kauzálnej logiky musíme (a môžeme) kauzálne rady ako celky chápať (len) ako dané a nie sprostredkované. Vyjadriť túto sprostredkovanosť ostáva úlohou dialektických pojmov.

5. *Dialektické všeobecno*

Nebudeme tu rozoberať rôzne koncepcie dialektiky a z nich vyplývajúce dôsledky pre teóriu dialektických všeobecných pojmov. Všimneme si v krátkosti len Heglovu a materialistickú koncepciu a najmä hlboké rozdiely medzi nimi.

V (9, s. 144) sme uviedli, že u Hegla subjektívna dialektika vôbec nie je teóriou a nástrojom odzrkadlenia objektívnej dialektiky. To znamená, že u Hegla pojem a idea je samostatnou ríšou duchovného, všeobecného a slobodného, ktorá (ríša) neodráža ríšu podstaty a nevyhnutnosti, ale ju prekonáva a tým určuje. Pri tom však Hegel poznal v podstate len klasifikačné všeobecné pojmy, súdy a úsudky. Z toho vzniká veľká disproporcia medzi Heglovou objektívnou dialektickou logikou a jeho subjektívnou (len dialektizujúcou) logikou.

¹⁸ Ak uvažujeme nielen o príčinách, ktoré spôsobili účinok, ale o príčinách neustále pôsobiacich na už existujúci účinok, t. j. o príčinách stvárajúcich ďalšiu existenciu účinku a teda aj jeho zánik, tak dochádzame k takému konkrétnemu kauzálnemu radu a jemu zodpovedajúcemu kauzálnemu pojmu, že z neho môžeme s väčšou alebo menšou pravdepodobnosťou vyvodiť počet indivíduí určitého (živočíšneho) druhu.

¹⁹ Keby sme kauzálne chceli vyjadriť historickosť celého kauzálneho radu, urobili by sme to kauzálnym zrefazením kauzálnych radov. To by však viedlo k predstave sveta ako uniformného celku podliehajúceho večnému opakovaniu a teda aj večnému návratu.

Veľkým nedostatkom Heglovej teórie konkrétneho všeobecná je jeho ahistorický a v určitej miere káňtovský pohľad na logiku. Podľa ahistorického chápania vývin logiky sa stotožňuje s procesom vynorenia sa logických foriem, t. j. s postupnou ich separáciou od konkrétneho obsahu. Logické formy sa objavili v gréckej vede a anatomickú prácu ich očistenia od obsahu urobil Aristoteles a tým sa stal otcom logiky. Ostatným logikom neostalo nič iné ako objavené a Aristotelom usporiadané formy ďalej rozpracovávať, objasňovať, spresňovať a pod. Podľa tejto koncepcie zastávanej nielen skolastikmi, ale najmä I. Kantom (11, s. 13; 12, s. 340), sa logika od čias Aristotela neobohatila a ani sa nemohla obohatiť a nie sú v nej možné ani objavy.²⁰ Kantovu koncepciu v podstate neprekonal ani Hegel.²¹ Hegel totiž hovorí, že „Aristoteles prvý skúmal a opísal rozličné formy a tzv. figúry úsudku v ich subjektívnom význame a urobil to s takou istotou a určitosťou, že už nič podstatné k tomu nemožno doložiť.“ (13, § 183) V (14, V, s. 1) teda v úvode do subjektívnej logiky Hegel hovorí, že kým pri spracovaní objektívnej logiky sa nemohol opierať o predchádzajúce práce, „pri logike pojmu sa môže opierať o hotový, pevný, môžeme povedať, skostnatený materiál a moja úloha pozostáva v tom, dostať ho do prúdu (pohybu) a v takej mŕtvej látke znovu zapáliť živý pojem“, t. j. Aristotelovej logike pridať dialektiku.

Hegel si uvedomoval, že subjektovo-predikátová, klasifikačná logika je nedostatočná a kritizuje názor starých, ktorí „poznávanému predmetu... predikáty (len) pripisovali. To je však potom len vonkajšia reflexia o predmete, lebo... predikáty sú v mojej predstave hotové a prikladajú sa predmetu len zvonku. Naproti tomu pri pravdivom poznaní musí sa predmet určovať zo seba samého a nezískavať svoje predikáty zvonku.“ (13, § 28) Hegel si uvedomoval nedostatočnosť subjektovo-predikátového súdu, veď hneď na nasledujúcej strane hovorí, že „forma vety alebo presnejšie súdu je aj tak nevhodná na vyjadrenie konkrétneho — a pravda je konkrétna. Súd je v dôsledku svojej formy jednostranný a teda nepravdivý.“ (13, § 31). Subjektovo-predikátová forma je naozaj takej povahy, že sa ňou obsah vety vnútorne nedá rozvíjať, ale že sa k subjektu predikáty dajú len postupne pridávať. Vnútorne rozvíjanie je súčasne „vzťahovanie“ a toto predpokladá inú logiku. Dnes vieme, že Descartes, ale najmä Leibniz obohatili logiku o celú novú oblasť — o vzťahovú logiku. No Leibnizove práce o logike boli v časoch Hegla

²⁰ Preto to, čo vzniklo po Aristotelovi a nedalo sa vtesnať do rámca jeho logiky (napr. stoická logika), sa považuje za korupciu Aristotelovho myslenia, za povrchnosť a pod. (C. Prantl, *Geschichte der Logik im Abendlande I*, Berlin 1955, s. 402, 408), alebo sa násilne vtesnáva do úzkej železnej postele aristotelovských logických foriem, ako sa o to mnohí pokúsili so vzťahovou dedukciou.

²¹ Upozorňujeme, že nejde o Heglovu objektívnu logiku, ktorá je vlastne ontológiou, ale o jeho subjektívnu logiku.

zväčša nepublikované a Hegel preto mylne stotožňoval logiku pojmu s Aristotelovou logikou, ktorú chcel len podialektičtiť, a tak ako sa sám vyjadruje, chce starému vybudovanému mestu dať nový plán. (14, V, s. 1)

V objektívnej logike sa Hegel skoro stále pohybuje vo sfére vzťahov, všestranných súvislostí a protirečení, no neuvedomuje si, že poznanie, pochopenie týchto vzťahov si vynucuje im vlastný, imanentný spôsob vyjadrenia, t. j. svoju vlastnú logiku, v ktorej by forma súdu bola vhodnejšia ako subjektovo-predikátová forma na vyjadrenie konkrétneho. To znamená, že subjektovo-predikátová forma je napr. protirečivým situáciám neprimeraná a vonkajšia.²² Podobne je to aj s úsudkom. Hegel priamo materialisticky postrehol, že „všetky veci sú *úsudkom*, niečím všeobecným, čo je prostredníctvom zvláštneho späté s jednotlivosťou“ (14, V, s. 126), no tento úsudok hneď redukuje na sylogizmus a jeho figúry. Lenin k tomu poznamenáva: „veľmi dobre. Najobyčajnejšie figúry ... sú školsky rozmazané ... najobyčajnejšími vzťahmi vecí.“ (3, s. 192) To znamená, že podľa Lenina sa týmito figúrami dajú vyjadriť len veľmi jednoduché súvislosti a teda aj jednoduché vzťahy medzi jednoduchými, abstraktnými všeobecnými podľa (1.1) a (1.2). Keď Hegel hovorí, že „pojmem je jednotou všeobecného a zvláštneho“ (13, § 177), chápe túto jednotu subjektovo-predikátovo ako rodovo-druhovú, a preto musí tvrdiť, že „čím je nejaký predmet konkrétnejší, tým má viac stránok, ktoré môžu slúžiť ako terminus medius“. (13, § 184) To znamená, že Hegel z logického hľadiska pozná len jednu (a to veľmi jednoduchú) formu sprostredkovania — stredný termín sylogizmu, ktorý sa musí chtiac nechtiac objavovať v náhodilom (13, § 184), v reflexívnom (13, § 190), aj v nevyhnutnom úsudku. (13, § 191) Sylogizmom sa však nedajú vyjadriť všestranné a protirečivé súvislosti, ktoré v sebe obsahujú iné formy sprostredkovania. Týchto obmedzení sa Hegel úplne nezbavil ani pri vysvetľovaní idey, kde pozná zasa len subjektovo-predikátovú formu definície (13, § 228) a subjektovo-predikátovú formu usporadovania, a to delenie. (13, § 230)

V Heglovej logike teda nachádzame neprekonané protirečenie medzi objektívnou a subjektívnou logikou. Toto nedialektické protirečenie má dve hlavné príčiny. Hegel nepoznal (a vari ani neveril) dejiny logiky a subjektívnu logiku nepovažoval za zrkadlo, odraz objektívnej logiky. Pre Hegla teda jeho subjektívna logika nemohla byť nástrojom skúmania objektívnej logiky (dialektiky), s čím súviselo i to, že jeho dialektické pojmy sú nevyhnutne vo väčšej alebo menšej miere abstraktné, a preto Feuerbach nie bez irónie povedal, že Hegel fakty, skutočnosť a teda aj konkrétnosť a individuálnosť vypoklonkoval do poznámok. (3, s. 137)

V marxistickej dialektike sa obe spomenuté príčiny odstránili. En-

²² V skutočnosti by ohraničovala, až znemožňovala práve dialektický charakter protirečivých situácií.

gels jasne hovorí, že „veda o myslení [logika] je ... ako každá iná veda historickou vedou o dejinnom vývoji ľudského myslenia“ (1, s. 41) a podľa Marxa „ideálne nie je nič iné ako materiálne prenesené do ľudskej hlavy a v nej pretvorené“. (6, s. 30)

b) *Materialistická koncepcia konkrétneho všeobecná*

Keby sme mali hľadať „most“ medzi Heglovou a marxistickou teóriou dialektického pojmu, tak by sme dialektický pojem považovali za materialisticky chápanú Heglovu ideu.²³

V štúdií nebudeme analyzovať celú povahu dialektického konkrétneho všeobecného, ale si všimneme len tie aspekty, ktoré majú význam pre objasnenie vzťahu medzi všeobecným a konkrétnym, teda aspekty podmieňujúce konkrétnosť dialektického pojmu.

Všetky doterajšie druhy pojmov boli poznačené určitým stupňom jednostrannosti, jednosmernosti spôsobené tým, že nimi sa odrážali len vymedzené oblasti reality. Z tejto jednostrannosti vyplýva aj primeraný stupeň *odhliadajúcej* abstrakcie určujúcej aj stupeň nemožnosti prostriedkami daného druhu logiky pochopiť realitu v plnej jej konkrétnosti.

Dialektická logika vychádza zo zistenia, že realita je taká mnohovárná a rôznosmerná, že sa v nej nevyhnutne musia objaviť vzájomné pôsobenia vedúce k protikladom a k bojom medzi nimi. Tieto protiklady ako protiklady len preto existujú, že tvoria *jednotu*. Bez nej by sa rozpadli v izolované, samostatné bezprotikladné abstraktné určenia. Dialektická logika chce načrtnutú situáciu vyjadriť pomocou jej primeraných pojmov, lebo „nejde o to, či je pohyb, ale o to, ako ho vyjadriť v logike pojmov. (3, s. 268) „Pochopiť (totiž) znamená vyjadriť vo forme pojmov.“ (3, s. 270) Dialektické pojmy musia svojimi formami, t. j. svojou štruktúrou vyjadriť objektívnu dialektiku.

Vzájomné pôsobenie je takého charakteru, že „vylučuje všetko absolútne primárne a absolútne sekundárne“ (1, s. 144), a preto pripúšťa len stupňovitú a podmienenú nevyhnutnosť, ale preto aj podmienenú náhodnosť a možnosti prechodu z jednej do druhej a naopak. Takýto obraz vyžaduje podmienený charakter javu a podstaty (4, s. 88) a tomu primeraný spôsob abstrakcie. Pri predchádzajúcich druhoch pojmov sme museli hovoriť o abstrakcii aj v zmysle *odhliadnutia*. Dialektická logika tento druh abstrakcie nepozná. V nej nejde o odhliadnutie, či už javovej alebo inej stránky veci, ale o určenie jej významu a vplyvu v danej konkrétnej situácii, veď čo za určitých podmienok vzniká, z hľadiska týchto podmienok *nutne* vzniká. Obraz, z ktorého sa pri dialektickom pojme

²³ ktorú Hegel charakterizuje ako „všeobecno, no nie všeobecno iba ako abstraktná forma, voči ktorému stojí zvláštny obsah ako čosi iné, ale ako absolútna forma, do ktorej sa navrátili všetky určenia, nimi stanovený obsah v celej svojej plnosti“ (13, § 237), teda materialisticky povediac, idea je všeobecno, ktoré obsahuje celú doterajšiu skúsenosť ľudstva, dotýkajúcu sa danej problematiky.

vychádza, nie je „podstata — jav“ (podstatné — nepodstatné, nevyhnutné — náhodné), ale podstata prvého radu... až podstata n-tého radu“, vrátane pravidiel prechodu a spätostí medzi nimi. Musíme si uvedomiť, že z existencie vzájomného pôsobenia vyplýva, že absolútna nevyhnutnosť platí len pre svet; všetko, čo je vo svete a sa v ňom deje, je len *podmienene* (relatívne) nevyhnutné, lebo v takom svete okrem neho samého *všetko* je *spostredkované*. Preto dialektická „abstrakcia“ spočíva v hľadaní nevyhnutnosti pre každé náhodné, javové a tým aj jeho povýšenie do ríše pojmov a porozumenia. Inými slovami, dialektická abstrakcia spočíva v rušení určitej stránky veci ako javu a v jeho povýšení na to, čo je podstatné.²⁴

Uvedieme veľmi schematický príklad. Majme súd „Jablko je červené“. Z hľadiska abstraktného všeobecného z pojmu „červené jablko“ neexistuje prechod k pojmu „sladké jablko“. Obidva predikáty — červené a sladké — k subjektu — jablko pridávame len zvonku, lebo zo skúsenosti vieme, že červené jablká sú aj sladké. Keď však červenosť chápeme ako výsledok podmienok, napr. chemických procesov prebiehajúcich v jablkách, teda ako niečo, čo je vnútorne späté s niečím iným, tak červenosť musíme považovať za výsledok celkovej situácie existujúcej v jablku, v ktorej je obsiahnutá aj tvorba ovocných cukrov. Takto sa „predmet určuje zo seba samého a nezískava svoje predikáty zvonku“. (13, § 29) Čím viac okolností a podmienok poznáme, tým je náš obraz červeného, prípadne sladkého jablka konkrétnejší a súčasne aj menej javový, teda tým je „pojmovejší“; toto však nemôžeme vyjadriť subjektovo-predikátovou formou, ale dialektickou formou vyjadrujúcou podmienky, základy a dôvody vzniku a vzájomného pôsobenia v jablku.²⁵

Vzájomné pôsobenie v sebe obsahuje celú konkrétnosť kauzálnych súvislostí, ale ju vo veľkej miere aj transcenduje a obohacuje novými konkrétnymi určeniami spočívajúcimi nielen v určovaní vzniku vecí, ale aj ďalšieho jej trvania a jej vplyvu na iné veci.

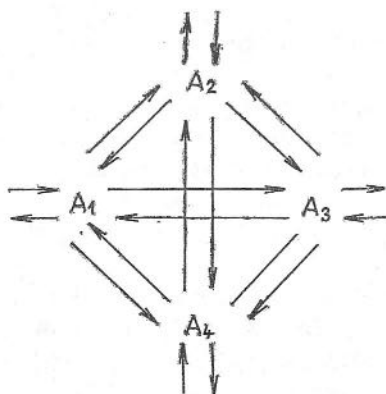
Je jasné, že vzájomné pôsobenie ako aj z neho plynúce protiklady nebudeme môcť nikdy poznať v ich úplnej konkrétnosti. (5, s. 245) No v dialektickom konkrétnom pojme je obsiahnutý aj metodologický príkaz „hľadať dôvody, okolnosti, spostredkovania a hľadať dôvody dôvodov, okolnosti okolností a spostredkovania spostredkovaní — bez konca“.

(3.1) — (3.3) naznačovali štruktúru kauzálnych pojmov. Štruktúra dialektických pojmov bude podstatne zložitejšia, a preto naznačíme len

²⁴ „Abstrahujúce myslenie sa nemá chápať ako jednoduché odstránenie zmyslovej látky, ktorá tým vraj neutrpí nijakú ujmu na svojej realite, ale je skôr povýšenie a redukcia tejto [zmyslovej látky] ako jednoduchého javu na to, čo je podstatné a čo sa prejavuje len v pojme.“ (14, V, s. 20)

²⁵ Každý dôvod už v sebe obsahuje zárodok dialektiky. „V prostom pojme (dôvodu) nie je obsiahnuté len to, čo je dôvodom, ale i to druhé, čo je ním zdôvodňované.“ (16, s. 31)

bunku dialektického pojmu, a to len z hľadiska dvojsmerného vzájomného pôsobenia.

(4.1)

Dialektické poznanie sa z hľadiska vzájomnej súvislosti nikdy nemôže obmedziť na časti, ale vždy sa usiluje vyjadriť široké súvislosti. Dialektický pojem, ale najmä súd je *absolútny*, a to v tom zmysle, že zaraďuje danú situáciu, udalosť do celosvetových súvislostí,²⁶ ale je súčasne aj *relatívny*, lebo tieto súvislosti všetky nepoznáme, a *preto* ich v súde ani explicitne nevyjadrujeme. Zo spätosti vecí až do stupňa vševesmírnej jednoty, teda z nutného začleňovania vecí, situácií do celého vesmíru vyplýva nekonečné bohatstvo a rozmanitosť ich stránok, umožnená nekonečným množstvom sprostredkovaní,²⁷ ktoré tvoria autentickú konkrétnosť vecí, javov, situácií; táto ich konkrétnosť sa stotožňuje s úplnou ich individuálnosťou. Z toho vyplýva, že „my nikdy nepoznáme konkrétne úplne“ (3, s. 292) a že všetky naše dialektické všeobecné pojmy sú vo väčšej alebo menšej miere zaťažené abstraktnosťou, a preto nikdy nie sú hotové. Aby sa však naše pojmy nestali nedialekticky abstraktné, musia ako podstatný moment obsahovať snahu, *príkaz* hľadať stále novšie stránky a hľadať súvislosti medzi známymi a novoobjavenými stránkami, teda hľadať stále nové sprostredkovania. Keby sme v tomto príkaze mohli pokračovať do nekonečna, dostali by sme konkrétne v jeho úplnosti, lebo „nekonečná suma všeobecných pojmov, zákonov atď. dáva konkrétne v jeho úplnosti“. (3, s. 293) Touto snahou a príkazom ďalšieho hľadania sa neustále *otvára* a súčasne *prekonáva* protirečenie medzi relatívnym stavom poznania, t. j. medzi abstraktným aspektom každého nášho pojmu a konkrétnosťou pravdy. Vo všetkých preddialektických logikách je individuálne vo svojej individualite nepochopiteľné, lebo

²⁶ To znamená, že dialektický súd je vo svojej podstate „filozofický“. Zaradenie do celosvetovej súvislosti je nevyhnutné na vyjadrenie adekvátneho konkrétneho.

²⁷ „Pohár... má nekonečné množstvo... vlastností, stránok, vzájomných vzťahov a „styčných bodov“ s celým ostatným svetom.“ (5, s. 244)

v týchto logikách sa celková individuálnosť vždy chápe vo väčšej alebo menšej miere aj ako *izolovanosť*. V dialektickej logike *poznáme* cestu, *spôsoby* na stále adekvátnejšie pojmové približovanie sa k individuálnemu, ale nie k izolovane individuálnemu.

V preddialektických pojmoch sme sa vždy stretávali s im vlastným klasifikačným aspektom, ktorý sme museli viac alebo menej chápať ako daný. Dialektické všeobecno nevyklučuje opakovateľnosť, ale tým, že určuje jej podmienky a hranice, ju aj relativizuje a *sprostredkováva*. Ak výtjdeme z pojmu živočíšneho druhu, tak dialektická logika nás núti ho chápať ako výsledok pôsobenia vonkajšieho prostredia a výsledok vzájomného pôsobenia medzi vonkajšími podmienkami a existujúcim druhom. Dokiaľ sa vonkajšie podmienky nemenia, dotiaľ živočíšny druh reprodukovaním (opakovaním) potomstva trvá. To znamená, že stupeň trvania širokých podmienok, prostredia je súčasne aj stupňom miery opakovania. Preto dialektické chápanie neurčuje len štruktúru druhu, ale aj podmienky jeho vzniku, trvania a zániku a tým aj možnosti určenia jeho (približného) číselného stavu.²⁸

Ak naše úvahy zovšeobecníme, môžeme povedať, že každá oblasť D_1 je podmienená širšími súvislosťami vytvárajúcimi širšiu oblasť D_2 ; hovoríme, že D_2 tvorí pozadie, na základe ktorého sa môže realizovať D_1 . Trvanie D_2 je podstatne dlhšie ako trvanie D_1 . Dokiaľ trvá D_2 , v D_1 sa môže realizovať opakovanie. D_2 určuje šírku všeobecnosti platnej v D_1 . No aj D_2 musíme chápať len na pozadí ešte širších súvislostí D_3 atď. Preto platí

$$D_1 = f(D_2, D_3, \dots, D_n), \quad (4.2)$$

pričom veľkosť n určuje šírku nášho pohľadu a mieru konkrétnosti oblasti D_1 a vecí v nej jestvujúcich.

LITERATÚRA

1. ENGELS, B.: Dialektika přírody. Praha 1950.
2. ENGELS, B.: Ludvik Feuerbach a vyústení nemecké klasické filosofie [Marx-Engels, Vybrané spisy II, Praha 1950]
3. LENIN, V. I.: Filozofické zošity. Bratislava 1980.
4. LENIN, V. I.: Materializmus a empiriokriticizmus. Bratislava 1952.
5. LENIN, V. I.: Vybrané spisy v piatich zväzkoch. 5. zv. Bratislava 1973.
6. MARX, K.: Kapitál I. Praha 1953.
7. MARX, K.: Základy kritiky politickej ekonómie. [Rukopisy] I. Bratislava 1974.
8. FILKORN, V.: Pre-dialectical Logic. Bratislava 1963.
9. FILKORN, V.: Marxistická teória vedy. Filozofia 1979, č. 2.
10. FILKORN, V.: Teória dialektiky V. I. Lenina. Filozofia 1980, č. 3.
11. KANT, I.: Kritik der reinen Vernunft. Leipzig 1877.
12. KANT, I.: Werke III. Berlin 1923.
13. HEGEL, G. W. F.: Logika. Bratislava 1961.

²⁸ Tieto úvahy si nenárokujú na presnosť, ale majú skôr ilustračný charakter.

14. HEGEL, G. W. F.: Wissenschaft der Logik. [Werke III—V] Berlin 1833, 1834.
15. HEGEL, G. W. F.: Dějiny filosofie I. Praha 1961.
16. HEGEL, G. W. F.: Úvod k dějinám filosofie. Praha 1952.
17. HEGEL, G. W. F.: Estetika I. Praha 1966.

ТЕОРИЯ КОНКРЕТНОГО ВСЕОБЩЕГО

Войтех Филкорт

В настоящей работе, которая является продолжением статьи [10], автор исходит из того, что каждое понятие должно отражать единство различных определений и что мера богатства этих различных определений является также мерой конкретности понятий. С этой точки зрения анализируются четыре вида понятий — классификационные, функциональные, каузальные и диалектические понятия.

Наиболее абстрактными являются классификационные понятия, поскольку как результат сравнения данностей они содержат лишь то, что для данностей является общим. Поэтому чем более общими являются эти понятия, тем более бедными они являются по своему содержанию.

Несравнимо более богатыми являются функциональные понятия, которые, используя однозначные связи между сторонами вещи или между вещами, имеют высокую степень предсказуемости и опосредуемости между упомянутыми сторонами или вещами. Функциональные понятия имеют как классификационную, так и функциональную сторону. Так, понятие „окружность“ охватывает бесконечное множество (подобных) окружностей, в то же время этим понятием объединяется бесконечное множество различных точек, между которыми точно определены связи, составляющие содержание функционального понятия „окружность“.

Еще более конкретным является каузальное понятие, которое своей всеобщностью выражает длину каузального ряда и которое в качестве части своего содержания содержит также существование, а именно по принципу, что если даны все условия, то вещь должна начать существовать. Каузальное понятие, кроме аутентичной каузальной стороны (постигающей временность, изменение и существование), имеет также функциональную сторону (выражающую функциональные связи в самой причине и следствии) и сторону классификационную (выраженную принципом, что одинаковые причины имеют одинаковые следствия).

Но хотя с каузальным понятием связан каузально логический предикат „существует“, все же и этот вид понятий обременен той степенью абстрактности, которую каузальным способом мышления невозможно отстранить, поскольку посредством каузальных связей всемирные связи отражаются лишь односторонне и не полностью.

Отражение всемирных взаимосвязей в их относительной полноте и, следовательно, также с их противоречиями и переходами — это задача диалектических понятий. В них содержится результат исследования взаимосвязей и напряжений какой-нибудь области, рассматриваемой на фоне более широкой области и т. д. Это означает, что в диалектическом понятии содержится его незаконченность (выраженная приказом всегда искать условия условий), историчность, ограниченность (относительность), а также его отношение к вселенной (абсолютность).

DIE THEORIE DES KONKRETEN ALLGEMEINEN

Vojtech Filkorn

In der Arbeit, die an eine Studie anknüpft [10] wird davon ausgegangen, dass jeder Begriff die Einheit verschiedener Bestimmungen reflektieren muss, und dass das Mass des Reichtums dieser verschiedenen Bestimmungen auch das Konkretheits-

mass der Begriffe ist. Unter diesem Gesichtspunkt werden vier Begriffsgattung analysiert klassifikatorische relationale, kausale und dialektische Begriffe.

Am abstraktesten sind Klassifikatorischebegriffe, denn als Ergebnis der Vergleichung von Gegebenheiten enthalten sie nur dar, was den Gegebenheiten gemeinsam ist und deshalb je allgemeiner diese Begriffe sind, desto ärmer an Inhalt sind sie.

Unvergleichlich reicher sind Relationalebegriffe, die eindeutige Zusammenhänge zwischen den Seiten einer Sache oder zwischen Sachen berücksichtigend, einen hohen Grad an Vorhersagbarkeit und Vermittelbarkeit zwischen den erwähnten Seiten oder Sachen haben. Relationalebegriffe haben sowohl eine klassifikatorische, als auch eine relationale Seite. Der Begriff „Kreis“ schliesst eine unendliche Menge (ähnlicher) Kreise mit ein und gleichzeitig wird mit diesem Begriff eine unendliche Menge verschiedener Punkte verbunden, unter denen die den Inhalt des Relationalebegriffes „Kreis“ bildenden Zusammenhänge genau definiert sind.

Noch konkreter ist der Kausalbegriff, der mit seiner Allgemeinheit die Länge der Kausalreihe ausdrückt und der als Teil seines Inhalts auch die Existenz enthält, dem Grundsatz gemäss, wenn alle Bedingungen gegeben sind, muss die Sache zu existieren anfangen. Der Kausalbegriff hat abgesehen von der authentischen kausalen Seite (die die Temporalität, Änderung und Existenz erfasst) auch eine relationale Seite (die die Relationszusammenhänge in Ursache und Wirkung selbst ausdrückt) und eine Klassifikationsseite (die der Grundsatz zum Ausdruck bringt, dass gleiche Ursachen gleiche Wirkungen zeitigen).

Nun obzwar mit dem Kausalbegriff das logische Prädikat „existiert“ kausal verbunden ist, ist doch auch diese Gattung von Begriffen durch einen Abstraktionsgrad belastet, der sich durch die kausale Denkensart nicht wegdenken lässt, denn durch kausale Zusammenhänge werden die allweltlichen Zusammenhänge nur einseitig und unvollständig reflektiert.

Die gegenseitigen Zusammenhänge im Weltall in ihrer relativen Vollständigkeit, d. h. auch mit ihren Widersprüchen und Übergängen zu reflektieren ist die Aufgabe dialektischer Begriffe. In ihnen ist das Forschungsergebnis gegenseitiger Beziehungen und Spannungen eines Bereichs verstanden auf dem Hintergrund eines breiteren Bereichs enthalten usw. D. h., dass im dialektischen Begriff seine Untertigkeit (durch die Weisung zum Ausdruck gebracht immer die Bedingungen der Bedingungen zu suchen) Historizität, Begrenztheit (Relativität) aber auch seine Beziehung zum Weltall (Absolutheit) enthalten ist.